

РОЗДІЛ 2. ОНОВЛЕННЯ ФОРМ І МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ

УДК 37.013.77:374 (042.6)

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Сергій Коношенко

доцент, доктор педагогічних наук
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ, Україна
ORCID ID 0000-0001-7727-2897
konoshenko.sergey777@gmail.com

Наталія Коношенко

доцент, кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ, Україна

Юлія Худавердієва

студентка педагогічного факультету
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ, Україна
ORCID ID 0000-0002-8579-8669
juliahudaverdieva25@gmail.com

Анотація. У статті розкрито структуру соціальної відповідальності учнів старшого шкільного віку. Обґрунтовано необхідність для сучасного українського суспільства формування різнобічно та духовно розвиненої, активної особистості – громадянина, якому притаманні передусім висока свідомість та відповідальність. Схарактеризовано соціальну відповідальність як інтегральну якість, що концентрує усвідомлений особистістю суспільно-значущий обов'язок, виконання нею загальноприйнятих норм, передбачення результатів власної діяльності, а також готовність діяти відповідно до загальних вимог і здатність відповідати за власні вчинки перед самим собою, іншими людьми, державою. У структурі соціальної відповідальності старшокласників виділено емотивний, когнітивний і практичний компоненти. Теоретично обґрунтовано, що важливою умовою розвитку соціальної відповідальності в старшокласників є вдосконалення їхньої практичної діяльності, задоволення в ній основних особистісних потреб у самоствердженні, самовизначенні та самореалізації.

Ключові слова: соціальна відповідальність; старшокласники; структура; позанавчальна діяльність.

Постановка проблеми в загальному вигляді. В умовах розбудови незалежної України, коли відбуваються радикальні перетворення в усіх сферах життя, перед сучасною загальноосвітньою школою постає завдання формування різнобічно та духовно розвиненої, активної особистості – громадянина, якому

притаманні передусім висока свідомість і відповідальність. Водночас, як свідчить педагогічна практика, у сучасних школярів часто знижується інтерес до навчання, виявляється тенденція до девіантної поведінки. Усе це, природно, позбавляє їх можливості виявлення соціальної відповідальності, зокрема в старшому шкільному віці, коли виникає потреба в самоствердженні та професійному самовизначенні. Тим самим із загальноосвітньої школи в життя виходять молоді люди, які часто з надто великими складнощами здатні продовжувати навчання в освітньо-професійних закладах або долучатися до активної участі в професійно-трудовій діяльності в умовах народжуваного ринкового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціальної відповідальності невід’ємно пов’язані з соціалізацією особистості, бо перша утверджується як новоутворення онтогенетичного розвитку індивіда в період соціальної зрілості. Ці проблеми в соціології розглядалися багатьма вченими (Л. Буєва, Е. Еріксон, М. Лукашевич, П. Мінкіна, Т. Шибутані). На рівні психологічного аналізу (К. Абульханова-Славська, І. Бех, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, А. Маслоу, К. Роджерс, К. Хелкома та ін.) відповідальність розглядається як одна з генералізуючих якостей, як результат інтеграції всіх психічних функцій особистості та об’єктивного сприйняття нею навколишнього світу, емоційного ставлення до обов’язку. Шляхи формування відповідальності учнів загальноосвітніх закладів і студентів вищої школи знайшли своє відображення й у педагогіці (Т. Веретенко, М. Левківський, Н. Огренич, В. Оржеховська, О. Сухомлинська, С. Савченко та ін.). Як свідчить попередній аналіз, у працях вищезазначених науковців проблема соціальної відповідальності старшокласників не була ще предметом спеціального педагогічного дослідження, зокрема й щодо учнів школи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні структури соціальної відповідальності учнів старшого шкільного віку.

Результати дослідження. Одним із головних завдань перед сучасними старшокласниками є формування в них відповідальності за виконання особистих і суспільних завдань. При цьому відповідальність є інтегральною якістю, яка концентрує усвідомлений особистістю суспільно значущий обов’язок, виконання нею загальноприйнятих норм, передбачення результатів власної діяльності, а також готовність діяти відповідно до загальних вимог і здатність відповідати за власні вчинки перед самим собою, іншими людьми, державою.

У структурі соціальної відповідальності старшокласників ми виділяємо емотивний, когнітивний і практичний компоненти.

Важливою умовою розвитку відповідальності в старшокласників є вдосконалення їхньої діяльності, задоволення в ній основних особистісних потреб у самоствердженні, самовизначенні та самореалізації. Задоволення цих потреб у процесі та в результаті виконання обов’язків, завдань, доручень забезпечує набуття останніми особистісного смислу. Дослідження виділених

потреб як основи розвитку мотивації поведінки й діяльності здійснюється в психології давно. Зокрема, ученими розглядаються різні аспекти самореалізації: самоактуалізація (А. Маслоу), потреба в позитивній самооцінці, у повазі (К. Роджерс), потреба в досягненні (І. Аткинсон) та ін.

Зокрема, К. Роджерс на основі власних досліджень зробив висновок, що основним мотивом поведінки особистості є прагнення до самоактуалізації, тобто властиве організму прагнення реалізувати свої здібності з метою зберегти життя і зробити людину сильнішою, а її життя різнобічним і таким, що задовольняє її. За К. Роджерсом, прагнення до актуалізації є природним. Оптимально актуалізуючись, така людина насичено живе в кожному нову мить життя і є вільною у виборі свого життєвого шляху. Вона є вільною у виборі та відповідальною за наслідки життєтворчості. Самоактуалізуючись, люди стають більш творчими і відповідальними [3, с. 364].

У психологічних дослідженнях доведено, що потреба особистості в самоствердженні виконує функцію одного з важливих чинників соціально-морального розвитку, постійно стимулюючи сам розвиток. При цьому увага звертається на важливість ствердження в тих чи тих сферах, зокрема на значення самовираження особи в системі стосунків, діяльності, самоаналізі. У психологічній науці достатньо обґрунтовано потребнісний характер мотивів. Потреби особистості, які є основою мотивів, беруть свій початок у суспільстві, виникаючи під впливом потреб суспільного розвитку [7, с. 84]. «Людські потреби і пов'язані з ними почуття та прагнення не виникають завдяки одним словесним настановам, умовлянням, повчанням. Потребам, почуттям не можна просто «навчити». Вони виникають як наслідок відповідно до організованої власної діяльності особистості, практики її моральної поведінки і реальних взаємин з іншими людьми» [8, с. 175].

Найбільш визнаним є поділ мотивації на внутрішню, пов'язану зі змістом діяльності, потребами особистості, і зовнішню, яка включає, зокрема, мотивацію соціальну. Такий поділ є обґрунтованим, тому що мотиви є проявом потреб суспільства й окремої особистості. Важливим є те, що якими б не були позитивні цінності суспільства, якщо ці цінності не змогли стати потребами особистості, то вони не мають для цієї людини значення. Перехід суспільних потреб в індивідуальні досягається в результаті «засвоєння», «привласнення», «прийняття», усвідомлення важливості таких для самої людини.

У старшому шкільному віці закріплюються широкі соціальні мотиви громадського обов'язку, необхідність приносити користь своїй державі. Соціальні мотиви стають більш диференційовані та дієві за рахунок розширення спілкування школярів із ровесниками і вчителями. За сприятливих умов виховання закріплюється структура мотиваційної сфери, установлюється збалансованість між окремими стимулами.

Виникають нові мотиви професійного та життєвого самовизначення. Старшокласники при обґрунтуванні системи цілей навчаються враховувати

перспективи свого індивідуального самовизначення, а також соціальної значущості цілей, передбачення соціальних наслідків своїх вчинків.

М. Савчин відзначає, що серед мотивів відповідальної поведінки особистості найбільш розвиненими виявляються такі мотиви: суспільні, морального самоствердження та самореалізації. Також має місце тенденція до гармонізації мотивів суспільної необхідності та глибоко особистісних спонук [8, с.142].

Серед загальних механізмів, які забезпечують прийняття обов'язку людини, дослідники виділяють зараження, наслідування значущих дорослих і ровесників, ідентифікацію з ними, емпатію, усвідомлення смислотворення та саморегуляцію (К. Абульханова-Славська, Б. Зейгарник, Г. Костюк, Ю. Мисловський, З. Фрейд, Х. Хекхаузен).

Характерною рисою ранньої юності є формування життєвих планів, які виникають, з одного боку, як результат узагальнення цілей, які ставить перед собою особистість як наслідок побудови «піраміди» її мотивів, постановки ціннісних орієнтацій, а з іншого – як результат конкретизації цілей і мотивів.

«Життєві плани пов'язані з прагненням старшокласників зайняти визначене соціальне становище в суспільстві, яке дозволить їм задовольнити потребу самореалізуватись. Соціальне становище, у свою чергу, зумовлює спосіб життя людини, її поведінку, дії, вчинки. Відповідно, життєві плани молоді визначають їх поведінкові орієнтації» [1, с. 76 – 77].

Проте в старшому шкільному віці виявляється суперечність між потребою у формуванні життєвої перспективи та недостатньою самостійністю і готовністю до самовіддачі заради майбутньої реалізації своїх життєвих планів.

Соціальне самовизначення і пошук себе, власного «Я» нерозривно пов'язані з формуванням світогляду, який насамперед включає в себе соціальну орієнтацію особистості, тобто усвідомлення себе частиною соціальної спільноти, вибір свого майбутнього соціального стану.

Саме в юнацькому віці достатньо виявляється педагогічна обдарованість молоді. Готувати майбутніх учителів потрібно ще в школі, бо висококваліфікованим педагогом може стати той, хто виявляє інтерес і нахили до роботи з дітьми. Наша практика дозволяє стверджувати придатність до педагогічної роботи юнака чи дівчини. Тому працівники школи (соціальний педагог, психолог, учителі-предметники) мають можливість перевірити педагогічну обдарованість учнів, прогнозуючи тим самим їхній розвиток.

Виховання відповідальної поведінки в старшокласників неможливе без емоційних переживань, адже саме вони і розвивають почуття співпереживання.

Співпереживання завжди пов'язане з емоційним контактом між двома суб'єктами, тобто на одного суб'єкта накладається емоція іншого. Але на початковому етапі вона поодинокі. Лише в результаті багаторазових утілень у певний учинок емоційне переживання узагальнюється і пов'язується не з конкретною людиною як об'єктом учинку, а лише з самим способом моральної

дії, що фіксується у відповідному етичному понятті. Тепер етична норма стає значущою для людини [2, с. 64].

Співпереживання – почуття, яке виникає в людини тоді, коли вона осягає стан іншої особи, виступає механізмом свідомого прийняття моральних норм, а отже, формує таку поведінку, яка не орієнтується на зовнішнє підкріплення у формі заохочення або покарання, а мотивується переконаннями особистості.

Співпереживання, співчуття, співрадість – складові частини емоційного контакту. Необхідність у ньому розглядається вченими як потреба відчувати себе об'єктом доброзичливої уваги іншого і відповідати йому такою ж увагою. Потреба в емоційному контакті переростає спочатку в потребу приязні, симпатії навколишніх, як постійного ставлення до себе, а потім – у потребу орієнтуватися в емоційних станах інших.

Моральні почуття не просто емоційно забарвлюють поведінку, але надають їй певного спрямування, спонукають до того чи того вчинку. «Кращий засіб у справі виховання – це дати проявитися в душі дитини якому-небудь хорошому почуттю, і, дивлячись на силу цього вияву, у душі тоді залишиться більший або менший слід, пам'ять про пережите, яка скеровує волю. Хай діти відчують, якими вони можуть бути чесними, відкритими, благородними, простими, добрими, діяльними. Хай вони запам'ятають хороші порухи своєї натури і стануть вірити собі. Це дуже важливо» [4, с. 48].

В емоційному контакті, як процесі, послідовно змінюють один одного три стани [5, с. 104 – 110]: сприйняття духовного самопочуття іншої особи, виникнення емоційного відгуку на її стан (момент співпереживання), вияв співпереживання в експресії та інших діях.

Людина завжди порівнює себе з іншими людьми. Отже, вона має можливість глибоко розуміти переживання навколишніх, а значить – виявляти чуйність. Найважливішою особливістю чуйності є вміння ставити себе на місце інших, бачити в них подібних до себе.

Дієвість цієї якості проявляється в активній безкорисливій допомозі. У розумінні емоційного стану навколишніх виявляється такт, культура почуттів, які сприяють становленню доброзичливих взаємин, при вихованні яких обов'язково потрібно звертати увагу на те, чи потребує та чи та особа турботи, допомоги з боку іншої.

Якщо людина допомагає і співчуває іншій тільки тому, що ця особа їй приємна, то основою чуйності виступає мотив власного задоволення користю, яку вона приносить іншому. У діях, зумовлених цим, уся увага зосереджується на благополуччі іншої людини. Такі дії не обмежуються власними інтересами. Індивід співчуває і допомагає особі, яку спіткала біда, приймаючи на себе її горе і не чекаючи одержати що-небудь натомість. Потреба в чуйності виховується паралельно з іншими через реалізацію їх у визнанні, взаємодопомозі (І. Бех, Б. Додонов, Н. Рогова).

Почуття в структурі відповідальності зумовлюються різними видами переживань старшокласників. Серед емоційних станів, які найяскравіше характеризують відповідальність учнів цієї вікової групи, виокремлюють неспокій, стурбованість, тривогу, співчуття, бажання допомогти іншим, співпереживання, докори сумління та ін. Динаміка почуттів старшокласників визначається такими чинниками, як важливість дорученої справи, успіх або невдача в роботі, більша чи менша вимогливість з боку педагога, індивідуальні особливості учня.

Для відповідальності найбільш значущим є почуття радості та задоволення, коли вдається зробити щось добре для дорогих тобі людей, переживання радості, доброго настрою, симпатії, вдячності, коли спілкуєшся з людьми, яких поважаєш і любиш, коли бачиш дружбу і взаєморозуміння, радісне збудження, піднесення, захоплення, коли робота йде добре, коли бачиш, що домагаєшся успіхів, коли відчуваєш добросердечність, співпереживання, чуйність [7, с. 41].

Емпатія розглядається як виконана за іншого інтроспекція або здатність відчувати, бачити, виділяти, відтворювати і реагувати на почуття та переживання інших людей. Вона має складну структуру, включаючи когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти. Як когнітивне явище, емпатія – це спосіб розуміння іншої людини, спрямований на аналіз її особистості і не лише осмислене, але й інтуїтивне пізнання її емоційних переживань. Це здатність проникати в афективні орієнтації іншої людини, це співчутливість до її переживань, здатність прилучатися до емоційного життя іншого, розділяти його емоційні стани, відчувати емоційне благополуччя чи негаразди. І нарешті, поведінковий компонент виявляється в підтримуючих учинках здатності «вкладати» себе в іншого і впливати на зміни його особистості, активної допомоги і підтримки його [3, с. 221].

Емпатія передбачає не просто розуміння емоційного стану іншого, а й відтворення його в самому собі.

Найвищою формою емпатії є поведінкова, дієва емпатія, тобто не лише розуміння стану іншого, переживання за нього, а й підтримка, надання йому допомоги. Дієва емпатія повною мірою виражає ототожнення себе з іншою людиною, тобто є моральним резонансом, який становить справжню основу взаємовідносин, побудованих на відповідальності за іншу людину.

Особливість юнацького віку полягає в значному внутрішньому прагненні до ідеальних переживань. Дійсно, пошуки ідеалу, зароджуючись раніше, трансформуються в юнацькому віці у внутрішню потребу. Перед юнаком, який стоїть на порозі самостійного життя, готуючись увійти в нього як повноправний, дорослий член суспільства, у всій повноті постає питання про те, ким бути і яким бути. Дедалі повніше розкриваються для нього важливість питання про життя і його сенс, про те, яке місце він займає в житті, що він зробить для життя.

Однак усвідомлення і почуття не можуть слугувати регулятором самовідповідальної поведінки старшокласників без включення волі, яка

виявляється перш за все у виборі, рішеннях, які приймаються особистістю. Воля передбачає зусилля, додання труднощів, мобілізацію внутрішніх потенцій старшокласників як суб'єктів діяльності, їхню специфіку й здатність до регуляції спонукань, добору мотивів, актів поведінки, тих чи тих видів діяльності. Відповідальність, яка безпосередньо пов'язана з вимогливістю до себе, самоконтролем і наполегливістю, для своєї реалізації потребує сили волі. Нерішуча, безініціативна людина не може досягти поставленої мети. Така людина є безвідповідальною особистістю [6, с. 19].

Для розвитку емотивного компонента відповідальності старшокласників передусім доречно розвивати вміння і потреби старшокласників відчувати переживання інших людей, співпереживати їм, формувати позитивне ставлення до моральних норм і бажання діяти відповідно до них.

Когнітивний компонент соціальної відповідальності передбачає розуміння юнаками і дівчатами самого предмета відповідальності, розширення і поглиблення знань про норми і правила відповідальної поведінки, усвідомлення того, наскільки важливими є для них норми, обов'язки, зобов'язання на рівні соціуму, груп, а також індивідуальної необхідності. Когнітивний компонент включає також соціальні знання про шляхи реалізації відповідальності взагалі, а також про способи спілкування і взаємодії з іншими людьми [1, с. 42].

Експериментальними дослідженнями встановлено, що домінують в юнацькому віці є потреба в пізнанні. У багатьох концепціях становлення і розвиток самопізнання як когнітивного компонента самосвідомості пов'язують із входженням людини в культуру, спілкування і діяльність суспільства, у результаті чого вона формується як повноправний член суспільства. У цьому процесі особистість засвоює не лише основні цінності, норми, способи діяльності і спілкування, а також норми і способи самопізнання. Розвиток самопізнання в найпростішій формі являє собою накопичення уявлень про себе. Пізніше, у міру узагальнення цих уявлень, відбувається їхня інтеріоризація [8, с. 122].

«Знання як результат пізнання людиною предметів і явищ дійсності, законів природи й суспільства є першою необхідною функцією соціального розвитку» [4, с. 76]. Але в старшому шкільному віці можна спостерігати суперечність між знаннями й потребою в новій інформації про ці знання.

Процес самопізнання старшокласників здійснюється на основі принципу соціалізації, бо важливу роль тут відіграють соціальні структури: навчально-виховні заклади. У старшому шкільному віці розвивається критичне мислення, формується світогляд. З наближенням пори вступу в самостійне життя з особливою гостротою постає перед молодими людьми питання: на що вони здатні, до чого у них є особливі схильності і здібності. Усе це примушує серйозно задуматись про своє майбутнє і призводить до значного розвитку самосвідомості.

Результатом самосвідомості є «Я-концепція» особистості. «Я-концепція» – це динамічна система уявлень людини про себе, яка включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших особливостей; самооцінку та суб'єктивне сприймання зовнішніх факторів, які впливають на особистість.

«Я-концепція» є системою установок, яка включає три структурні елементи:

- 1) когнітивний – образ «Я», який характеризує зміст уявлень про себе;
- 2) емоційно-оцінний, афективний, що відображає ставлення до себе загалом чи до окремих сторін своєї особистості, діяльності та проявляється в системі самооцінок;
- 3) поведінковий, який характеризує прояви перших двох елементів у поведінці.

Центральним компонентом «Я-концепції» є самооцінка особистості. Самооцінка старшокласників включає поєднання знання про самого себе і ставлення до себе. Це та цінність, якої він надає собі загалом та окремим сторонам своєї особистості, діяльності, поведінки. Вона визначається як виділення юнаками і дівчатами власних умінь, якостей, мотивів своєї поведінки, їхнього усвідомлення, уміння оцінити свої сили і можливості, уміння самостійно ставити перед собою ту чи ту мету.

Самооцінка формується на основі оцінок навколишніх, оцінки результатів власної діяльності, а також на основі співвіднесення реального та ідеального уявлення про себе [3, с. 58]. Зокрема, рівень соціальних домагань включає перш за все прагнення особистості посісти певне місце в шкалі цінностей на основі ustalеної в її життєвому досвіді певної оцінки своїх можливостей.

Щодо природи соціальних очікувань, то Л. Сохань визначає їх, як припущення суб'єкта і оцінки його особистості загалом, а також стратегії поведінки й конкретних учинків. Зокрема, вони включають, по-перше, усвідомлення того, яких норм поведінки чекають від нього інші, насамперед значущі люди, на думку яких він зважає, а також тих, від яких він залежить, що виступають у ролі інстанцій відповідальності; по-друге, усвідомлення людиною можливих реакцій оточення (похвала, моральна оцінка, санкція тощо) на її поведінку, і, нарешті, по-третє, усвідомлення тих вимог, які ставить до неї оточення (предмет відповідальності). Це утворення є досить стійким [7, с. 81].

Як зазначають психологи, соціальні домагання й очікування є важливим механізмом функціонування і розвитку совісті людини. Учені виділяють совість як таку інстанцію, що регулює взаємодію свободи та відповідальності індивіда, а тому совість потрібно розглядати як вищу духовну інстанцію соціально відповідальної особистості [3, с. 245].

У становленні відповідальної особистості головну роль відіграє старшокласник як суб'єкт вольової поведінки, а не окремі його потреби. Тобто, така поведінка завжди є результатом управління своїми потребами, відповідного розвитку або гальмування тих чи тих потреб. У кожній дитини існує певне уявлення про себе, яке і лежить в основі відповідного типу поведінки. Структурні

компоненти внутрішнього світу людини, її власне «Я», образ «Я» – передумова і фундамент поведінки – довго залишаються потаємними і пізно виявляються в полі яскравої свідомості (Л. Божович, Л. Виготський, А. Запорожець, С. Рубінштейн).

Оточення оцінює школяра, виходячи із загальних уявлень про цю вікову групу. Їхні оціночні судження в тій чи тій формі стають відомі учневі, який їх сприймає, переживає, пояснює. І від того, як він сприйняв ці оцінки, виклав їх собі, тепер залежить самооцінка, образ себе і самовиховання.

Варто відзначити, що цільові установки, мотиви, бажання, ціннісні орієнтації старшокласників, за умови підтримки педагога, стають предметом самоусвідомлення. У результаті цього з'являється можливість усвідомлення знань про самого себе, самопізнання, а відповідно й самовиховання. Знання, як структурний компонент відповідальності за умови їхньої сформованості, спонукають вихованців вибирати ефективні шляхи та засоби до їхньої реалізації. Загалом відповідальність пронизує всі сфери ставлення людини: до природи, суспільства, людей тощо. Відсутність її в шкільному віці призводить до прийняття неадекватних рішень у повсякденній поведінці і діяльності. Отже, можна відзначити, що становлення і розвиток соціальної відповідальності старших школярів здійснюється через пізнання до самоусвідомлення, а пізніше – до дії.

Засобами розвитку когнітивного компонента відповідальності є робота педагога щодо розширення і поглиблення знань школярів про норми і правила відповідальної поведінки, розвиток рефлексії, формування уміння аналізувати, прогнозувати та оцінювати власну поведінку та поведінку оточуючих [6, с. 83].

Практичний компонент у структурі соціальної відповідальності старшокласників репрезентує свідомо регульовану поведінку на основі особистісно значущих норм, правил, уміння працювати, організовувати свою діяльність, дисциплінованість. Його можна охарактеризувати як уміння брати відповідальність на себе: виявляти ініціативу та творчість, приймати обґрунтовані адекватні рішення в складних ситуаціях, відповідати за них, доводити розпочату справу до логічного завершення і досягати при цьому високої результативності та якості роботи. Це також сукупність практичних дій, учинків, завдяки яким індивід реалізує предмет відповідальності чи добирає засоби для цього.

На жаль, як свідчить практика, у сучасних старшокласників чітко виявляється протиріччя між потребою в набутті суспільного досвіду та індивідуалістичною спрямованістю їхньої соціальної поведінки. З віком відбувається зміна структури предмета відповідальності, зокрема, розширення та ускладнення обов'язків, завдань, доручень, які реалізує особистість. Потенційні можливості старшокласників щодо реалізації предмета відповідальності пов'язані зі сферою функціонування, становлення та саморозвитку «Я» [1, с. 84].

Для розвитку практичного компонента необхідне включення молодих людей у практичні моральні ситуації, що вимагають прояву відповідальності. Відповідно, це буде збагачувати їхній власний досвід, сприяти виробленню звичок відповідальної поведінки.

Самостійність і відповідальність є суттєвими характеристиками людини як особистості, самостійність дій – це дії з опорою на свої власні інтелектуальні та духовні сили, без звернення до підказки іншого, до авторитету. З цього погляду, особистісний учинок обмірковується людиною наодинці з собою, обговорюється в діалозі з внутрішнім співрозмовником, зі своїм «Я». Формулою особистісної поведінки виступає заява людини: «Я сама!» Людина заявляє про свою власну, повну відповідальність за свої дії і вчинки. Проаналізовані характеристики відповідальності, що втілюються у відносинах учнів до навколишньої дійсності, мають різну соціально-моральну цінність залежно від мотивації їхніх дій і вчинків. Найбільш вартісною є соціальна спрямованість поведінки, потреба особистості в активній діяльності та прагнення брати на себе відповідальність за іншого, за все, що відбувається навколо.

Відомо, що, потрапляючи в ситуацію виконання суспільно прийнятих правил, вихованець виробляє певне «своє» внутрішнє ставлення до суспільства, колективу, іншої людини. Тому спілкування педагога й вихованця, фіксування уваги учня на тій цінності, яка є метою виховання відіграють велику роль у набутті вчителями, вихователями рис відповідальної особистості. За допомогою вчителя вихованець навчається правильно діяти в навколишньому соціальному світі відповідно до вироблених у суспільстві норм та еталонів поведінки [6, с. 120].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Перед сучасною загальноосвітньою школою постає завдання формування різнобічно та духовно розвиненої, активної особистості – громадянина, якому притаманні передусім висока свідомість і відповідальність. У структурі соціальної відповідальності старшокласників ми виділяємо емотивний, когнітивний і практичний компоненти. Соціальна відповідальність є інтегральною якістю, яка концентрує усвідомлений особистістю суспільно значущий обов'язок, виконання нею загальноприйнятих норм, передбачення результатів власної діяльності, а також готовність діяти відповідно до загальних вимог і здатність відповідати за власні вчинки перед самим собою, іншими людьми, державою. Перспективу подальших розвідок убачаємо в теоретичному обґрунтуванні форм і методів ефективного формування соціальної відповідальності старшокласників у позанавчальній діяльності загальноосвітньої школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева, А. Д. (2008). *Формування особистості старшокласника*. Київ, Україна: Алерта.

2. Білоусова, В. О. (2015). *Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи*. Київ, Україна: Дакор.
3. Скрипченко, О., Долинська, Л. і Огороднійчук, З. (2013). *Загальна психологія*. Київ, Україна: Апостиль.
4. Зверева, І. Д., Коваль, Л. Г. і Фролов, П. Д. (2015). *Діагностика моральної вихованості школярів*. Київ, Україна: ІСДО.
5. Костюк, Г. С. (2004). *Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості*. Л. М. Проколієнко (Ред.). Київ, Україна: Дакор.
6. Левківський, М. В. (2016). *Формування відповідального ставлення до життя в школярів*. Київ, Україна: Педагогічна думка.
7. Сохань, Л. В. і Єрмакова, І. Г. (Ред.). (2006). *Психологія і педагогіка життєтворчості*. Київ, Україна: Диво.
8. Савчин, М. В. (2014). *Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості*. (Дис. д-ра пед. наук). Київ, Україна: Інститут психології ім. Г. Костюка.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ СТРУКТУРЫ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СТАРШЕКЛАСНИКОВ

Сергей Коношенко

доцент, доктор педагогических наук, декан педагогического факультета
ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»

г. Славянск, Украина

ORCID ID 0000-0001-7727-2897

konoshenko.sergey777@gmail.com

Наталья Коношенко

доцент, кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой социальной
педагогики и социальной работа

ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»

г. Славянск, Украина

Юлия Худавердиева

студентка педагогического факультета

ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»

г. Славянск, Украина

ORCID ID 0000-0002-8579-8669

juliahudaverdieva25@gmail.com

Аннотация. В статье раскрыта структура социальной ответственности учащихся старшего школьного возраста. Обоснована необходимость для современного украинского общества формирования разносторонне и духовно развитой, активной личности – гражданина, для которого характерны прежде всего высокое сознание и ответственность. Охарактеризовано социальную ответственность как интегральное качество, концентрирующее осознанный личностью общественно-значимый долг, выполнение им общепринятых норм, предсказания результатов собственной деятельности, а также готовность действовать в соответствии с общими требованиями и способность отвечать за свои поступки перед самим собой, другими людьми, государством. В структуре социальной ответственности старшекласников выделено эмоциональный, когнитивный и практический компоненты. Теоретически обосновано, что важным условием развития социальной ответственности у

старшекласников является совершенствование их практической деятельности, удовлетворение в ней основных личностных потребностей в самоутверждении, самоопределении и самореализации.

Ключевые слова: социальная ответственность, старшекласники, структура, внеучебная деятельность.

THEORETICAL JUSTIFICATION OF THE STRUCTURE OF SOCIAL RESPONSIBILITY FOR SENIOR STUDENTS

Serhiy Konoshenko

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor
SHEE “Donbas State Pedagogical University”

Sloviansk, Ukraine

ORCID ID 0000-0001-7727-2897

konoshenko.sergey777@gmail.com

Natalia Konoshenko

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
SHEE “Donbas State Pedagogical University”

Sloviansk, Ukraine

Yuliia Khudaverdiieva

Student of the Pedagogical Faculty
SHEE “Donbas State Pedagogical University”

Sloviansk, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-8579-8669

juliahudaverdiieva25@gmail.com

Abstract. The article substantiates the necessity for developing a versatile, spiritual, and active personality, a citizen, who has a high consciousness and responsibility for the modern Ukrainian society.

The authors analyze scientific works in the field of psychology, where the responsibility is considered as one of the generalizing qualities, as a result of the integration of all mental functions of the individual and its objective perception of the surrounding world, the emotional attitude to duty, as well as the research of educators, where the ways of the development are offered. It is proved that the problem of social responsibility of senior students is not the target of a special pedagogical study. The purpose of the paper is to provide a theoretical justification of the structure of senior students' social responsibility.

In the structure of social responsibility of high school students, emotional, cognitive and practical components are allocated. In order to develop the emotional component of senior students' responsibility, it is first of all appropriate to develop the skills and needs of senior students to understand the experiences of other persons, to sympathize them, to develop a positive attitude towards moral norms and the desire to act in accordance with them. The cognitive component of social responsibility involves understanding the very subject of responsibility, expanding and deepening knowledge about the rules of responsible behavior by young people and girls, awareness of how important they are to their rules, responsibilities, obligations on the level of society, groups, as well as individual need. The practical component in the structure of social responsibility of high school students represents deliberately regulated behavior on the basis of personally significant norms, rules, and ability to work, organize their activities and discipline.

Characterized by social responsibility as an integral quality, which concentrates on the socially significant obligation of a person, the implementation of their generally accepted norms, the prediction of the results of their own activities, as well as the readiness to act in accordance with the general requirements and the ability to be responsible for their own actions against themselves, other people and the state. It is theoretically substantiated that the important condition for the development of high school students' social responsibility is to improve their practical activity, to meet the basic personal needs for self-affirmation, self-determination and self-realization.

Key words: social responsibility; senior pupils; structure; extra-curricular activity.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Andrievna, A. D. (2008). *Development of a senior student's personality*. Kyiv, Ukraine: Alerta.
2. Bilousova, V. O. (2015). *Theory and methodology of humanization of senior students' relations in extracurricular activities at comprehensive school*. Kyiv, Ukraine: Dakor.
3. Skrypchenko, O., Dolynska L., & Ohorodniichuk, Z. (2013). *General psychology*. Kyiv, Ukraine: Apostyl.
4. Zvierieva, I. D., Koval, L. G., & Frolov, P. D. (2015). *Diagnosis of schoolchildren's moral education*. Kyiv, Ukraine: ISDO.
5. Kostyuk, H. S. (2004). *Educational process and psychological development of a personality*. Kyiv, Ukraine: Dakor.
6. Levkivskyi, M. V. (2016). *Development of schoolchildren's responsible attitude towards life*. Kyiv, Ukraine: Pedagogichna dumka.
7. Sokhan, L. V. & Yermakov, I. H. (Eds.) (2006). *Psychology and pedagogy of life creativity*. Kyiv, Ukraine: Dyvo.
8. Savchyn, M. V. (2014). *Psychological bases of development of the person's responsible behavior*. (Doctoral dissertation). Kyiv, Ukraine: Instytut psykholohii im. H. Kostiuka.

Матеріали надійшли до редакції 15.09.2018 р.